

An Analysis of Meaning-Oriented Qur'anic Recitation in the Conduct of the Prophet and the Ahl al-Bayt (AS)

Mohammad Ali Khorrami¹✉ , Mohammad Amini Tehrani²

1. Corresponding Author, Ph.D. Candidate in Comparative Interpretation of the Holy Quran, University of Sciences and Education of the Holy Quran, Qom, Iran, Email: khorrामी@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Exegesis, Higher Education Complex for Quran and Hadith, Al-Mustafa International University, Qom, Iran, Email: amini63@chmail.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
7 September 2025
Received in revised form:
7 November 2025
Accepted:
4 December 2025
Available online:
31 December 2025

Keywords:
Meaning-oriented recitation;
Sīrah of the Infallibles;
Qur'anic recitation;
Tartīl;
Voice and melody;
Tadabbur.

ABSTRACT

Objective: This study aims to identify and analyze the characteristics of meaning-oriented recitation (*tilāwah ma nā-mahwar*) of the Noble Qur'an in the verbal and practical conduct (*sīrah*) of the Prophet of Islam, Muhammad (SAWW), and the Ahl al-Bayt (AS). The central research question explores which features distinguished the recitation of the Infallibles (AS) such that it profoundly influenced listeners, and how contemporary reciters may benefit from this model to enhance the spiritual and communicative quality of their recitation.

Method: The research adopts a qualitative, descriptive-analytical approach based on authoritative library sources, including classical exegetical, hadith, and historical works from both Sunni and Shi'i traditions. Relevant narrations concerning the Qur'anic recitation of the Infallibles (AS) were systematically collected and thematically analyzed. The extracted data were categorized into conceptual dimensions and examined through a structured analytical framework.

Findings: The findings demonstrate that the meaning-oriented recitation of the Infallibles (AS) may be analyzed within three principal dimensions:

Spiritual-Devotional Dimension: including sincerity of intention, seeking refuge (*isti'ādah*), outward and inward purity, contemplation (*tadabbur*), humility (*khushū'*), and reverential awe.

Structural-Technical Dimension (Geometry of Recitation):

Technical aspects: beautiful voice, appropriate melody and modulation, controlled vocal ornamentation (*tarjī*), sorrowful tone, measured recitation (*tartīl*), reflective pauses, observance of tajwīd and eloquence, and recitation according to authentic Arabic melodic modes.

Content-structural aspects: adherence to the widely accepted canonical reading and avoidance of anomalous recitations.

Impact-Oriented Dimension: repetition of verses for deeper internalization, contextual selection of verses appropriate to time and place, passionate and heartfelt delivery, and effective modulation of vocal intensity to convey meaning.

Conclusion: The sīrah of the Prophet (SAWW) and the Ahl al-Bayt (AS) presents a comprehensive paradigm of meaning-centered recitation, integrating spirituality, authentic recitational technique, and communicative effectiveness. Contemporary reciters can elevate their performance by simultaneously attending to these three dimensions, thereby transforming recitation into a spiritually resonant and socially impactful act aligned with divine guidance.

Cite this article: Khorrami, M.A. & Amini Tehrani, M. (2025). An Analysis of Meaning-Oriented Qur'anic Recitation in the Conduct of the Prophet and the Ahl al-Bayt (AS). *Studies of Quran Reading*, 13 (24), 191-224. <https://doi.org/10.22034/qer.2025.19600.1272>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qer.2025.19600.1272>

Introduction

Qur'anic recitation has historically served as one of the most powerful means of spiritual cultivation and religious communication in Islam. Yet recitation limited to phonetic precision or aesthetic vocalization cannot produce lasting transformation. Meaning-oriented recitation, by contrast, seeks to internalize and transmit the divine message through a harmonious integration of comprehension, spirituality, and vocal artistry.

Although previous scholarship has examined aspects of aesthetic recitation and semantic engagement with the Qur'an, a comprehensive study grounded directly in the *sīrah* of Muhammad (SAWW) and the Ahl al-Bayt (AS) remains lacking. This research addresses that gap by systematically extracting and analyzing narrations describing their recitational practice, thereby formulating a coherent theoretical framework.

Methodology

This qualitative foundational study utilizes a descriptive-analytical method. The research corpus includes primary ḥadīth collections (such as the Four Books of Shi'i tradition and the *Ṣiḥāḥ Sittah* of Sunni tradition), exegetical works, and historical sources describing the Qur'anic conduct of the Infallibles (AS).

Relevant narrations were identified through targeted thematic sampling. Data were gathered via textual analysis and categorized into conceptual clusters. The extracted components were then organized into three overarching dimensions: spiritual-devotional, structural-technical, and impact-oriented.

Findings

Examination of the verbal and practical conduct (*sīrah*) of the Prophet of Islam, Muhammad (SAWW), and the Ahl al-Bayt (AS) demonstrate that, the meaning-oriented recitation of the Infallibles (AS) may be analyzed within three principal dimensions:

1. Spiritual-Devotional Dimension

This dimension constitutes the foundational layer of meaning-oriented recitation:

Sincerity (*Ikhḷāṣ*): Narrations emphasize avoidance of ostentation and worldly motives.

Seeking refuge (Isti'ādah): Protection from satanic distraction ensures spiritual focus.

Purity: Both outward (cleanliness, pleasant appearance) and inward (spiritual state).

Contemplation (Tadabbur): Recitation without reflection is deemed deficient.

Humility and Awe: True beauty of recitation lies in reverential consciousness reflected in the voice.

Reports describing the recitation of Muhammad (SAWW) indicate that his voice carried profound spiritual gravity, often moving listeners — even opponents — to reflection.

2. Structural-Technical Dimension (Geometry of Recitation)

A. Technical Aspects

Beautiful Voice: Described in narrations as an adornment of the Qur'an.

Melodic Excellence: The Prophet (SAWW) was described as among the most melodious in tone.

Tarjī' (Controlled Vocal Ornamentation): Practiced without resembling profane singing.

Sorrowful Tone: The Qur'an is reported to have been revealed with solemn gravity; thus, recitation embodies spiritual poignancy.

Tartīl: Measured, articulated recitation consistent with Qur'anic injunction (Q 73:4).

Reflective Pauses: Verse-by-verse stopping enhanced contemplation.

Observance of Tajwīd and Eloquence: Accurate articulation safeguards meaning.

Authentic Arabic Modes: Avoidance of imitating non-Islamic musical patterns.

B. Content-Structural Aspect

Adherence to the widely recognized canonical reading was emphasized, discouraging anomalous or rare recitational forms that might confuse audiences.

3. Impact-Oriented Dimension

This dimension reflects communicative strategy:

Repetition of Verses: The Prophet (SAWW) reportedly repeated certain verses throughout the night to deepen reflection.

Contextual Selection: Strategic recitation in specific circumstances—such as the recitational conduct attributed to Husayn ibn Ali (AS) during the events of Karbala—demonstrates alignment of recitation with existential context.

Passionate Engagement: Recitation expressed deep emotional and spiritual connection.

Vocal Modulation: Historical accounts describe his voice reaching distant listeners, indicating deliberate modulation aligned with meaning.

Discussion and Conclusion

The recitational model of Muhammad (SAWW) and the Ahl al-Bayt (AS) represents an integrated paradigm combining spiritual purification, technical mastery, and communicative intentionality. Unlike approaches that prioritize aesthetic performance alone, this model situates vocal beauty within a broader ethical-spiritual framework.

The study's primary contribution lies in its systematic tripartite categorization, offering a structured theoretical and practical framework for contemporary reciters. To achieve authentic meaning-oriented recitation, reciters must simultaneously cultivate: spiritual refinement and sincerity, mastery of authentic recitational techniques within Shari'ah parameters, communicative sensitivity to audience, context, and semantic nuance.

By emulating the luminous example of the Prophet (SAWW) and the Ahl al-Bayt (AS), contemporary reciters can transcend purely technical execution and transform recitation into a spiritually transformative and socially impactful act.

تحلیل تلاوت معنامحور قرآن در سیره پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام

محمدعلی خرمی^۱ و محمد امینی تهرانی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری، رشته تفسیر تطبیقی قرآن کریم، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران، رایانامه:

khorrामी@gmail.com

۲. استادیار جامعه المصطفی العالمیه، گروه تفسیر، مجتمع عالی قرآن و حدیث، قم، ایران، رایانامه: amini63@chmail.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:	مقاله پژوهشی
تاریخ دریافت:	۱۶ شهریور ۱۴۰۴
تاریخ بازنگری:	۱۶ آبان ۱۴۰۴
تاریخ پذیرش:	۱۵ آذر ۱۴۰۴
تاریخ انتشار:	۱۱ دی ۱۴۰۴
کلیدواژه‌ها:	تلاوت معنامحور، سیره معصومان علیهم السلام، تلاوت تأثیرگذار، ترتیل، صوت و لحن، تدبر در قرآن.

هدف: این پژوهش با هدف شناسایی و تحلیل ویژگی‌های تلاوت معنامحور قرآن کریم در سیره قولی و عملی پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت علیهم السلام انجام شده است. مسئله اصلی تحقیق، پاسخ به این پرسش اساسی است که تلاوت معصومان علیهم السلام چه ویژگی‌هایی داشت که چنین تأثیر عمیقی بر شنوندگان می‌گذاشت و قاریان معاصر چگونه می‌توانند از این الگو برای ارتقای تلاوت خود بهره‌مند شوند؟

روش: این مطالعه با روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای معتبر (تفاسیر، کتب روایی و تاریخی) و با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای علمی مرتبط انجام شده است. داده‌های پژوهش از طریق بررسی روایات منقول از معصومان علیهم السلام در منابع معتبر شیعه و سنی گردآوری و سپس با رویکردی موضوعی و تحلیلی، ویژگی‌های تلاوت آنان در ابعاد مختلف دسته‌بندی و تحلیل شده است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تلاوت معنامحور معصومان علیهم السلام را می‌توان در سه بُعد اصلی تحلیل کرد: (۱) بُعد معنوی و عبادی شامل مؤلفه‌هایی چون اخلاص در نیت، استعاذه، طهارت ظاهری و باطنی، تدبر، خشوع و خوف الهی، (۲) بُعد هندسه تلاوت که خود به دو بخش فنی (با مؤلفه‌های صوت زیبا، لحن و نغمه، ترجیع، تلاوت محزون، ترتیل، وقف همراه با تدبر، رعایت تجوید و فصاحت، و قرائت مطابق الحان عرب) و محتوایی-ساختاری (با تأکید بر قرائت مطابق قرائت مشهور) تقسیم می‌شود. (۳) بُعد تأثیرگذاری شامل مؤلفه‌های تکرار آیات، انتخاب آیات متناسب با شرایط زمانی و مکانی، تلاوت با شور و اشتیاق، و بهره‌گیری از اوج و فرود مناسب صدا برای انتقال معنا.

نتیجه‌گیری: سیره معصومان علیهم السلام در تلاوت قرآن، الگویی جامع و کامل از تلاوت معنامحور را ارائه می‌دهد که تلفیقی از معنویت، فنون اصیل قرائت و توجه به تأثیرگذاری بر مخاطب است. قاریان معاصر می‌توانند با تاسی به این الگو و توجه هم‌زمان به ابعاد سه‌گانه مذکور، تلاوتی هنرمندانه، تأثیرگذار و هماهنگ با معارف الهی ارائه دهند.

استناد: خرمی، محمدعلی؛ و امینی تهرانی، محمد (۱۴۰۴). تحلیل تلاوت معنامحور قرآن در سیره پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام. مطالعات قرأت قرآن، ۱۳ (۲۴)، ۱۹۱-۲۲۴.

<https://doi.org/10.22034/qer.2025.19600.1272>

© نویسندگان

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

یکی از مباحث بنیادین در حوزه تلاوت قرآن کریم، مبحث «تلاوت معنماحور» است که بر درک مفاهیم و مضامین آیات الهی تأکید دارد. در این نوع از تلاوت، صحت تلاوت و زیبایی صوت، گرچه ضروری هستند، اما کافی نیستند. قاری موظف است ضمن تدبر در آیات، پیام الهی را به شیوه‌ای منتقل کند که بر جان و دل مخاطبان تأثیری عمیق بگذارد. در این زمینه، تسلط قاری بر علومى همچون فهم معانی و مفاهیم آیات، قواعد وقف و ابتداء، و همچنین مهارت‌هایی مانند آشنایی با الحان عربی و تطبیق این الحان با مفاهیم آیات، امری ضروری به‌شمار می‌رود. افزون بر این، قاری باید تکنیک‌هایی مانند تکرار فرازهای خاص و تنظیم تن صدا برای برجسته‌سازی مفاهیم را به‌کار گیرد. حالت معنوی قاری و التزام عملی او به آموزه‌های قرآن نیز در تأثیرگذاری تلاوت نقش محوری دارد. اگر قاری خود از پیام آیات تأثیر بپذیرد و تلاوت او همراه با حالات معنوی وی، مانند تأثر یا گریه در هنگام تلاوت، همراه شود، این امر تأثیرگذاری تلاوت بر مخاطبان را بیشتر خواهد کرد. مجموعه این عوامل، تلاوت را به ابزاری قدرتمند برای انتقال مفاهیم قرآنی تبدیل می‌کند. با نزول قرآن کریم به‌عنوان معجزه جاوید الهی، پیامبر ﷺ مأموریت یافتند تا تلاوت آن را به‌عنوان بخشی از رسالت تبلیغی خود انجام دهند. آیات متعددی با واژگانی چون «اقْرَأْ»، «اتْلُ»، و «اذْکُرْ» به تلاوت قرآن اشاره دارند و جایگاه تلاوت را به‌عنوان وظیفه‌ای دینی و تبلیغی روشن می‌سازند. پیامبر ﷺ در ارتباط با مردم و در مأموریت‌های تبلیغی خود از تلاوت قرآن به‌عنوان ابزاری مؤثر برای انذار و دعوت بهره می‌گرفتند. در سیره پیامبر ﷺ و ائمه علیهم‌السلام، تلاوت قرآن در بالاترین سطح از معنماحوری قرار داشت. پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام قرآن را به‌گونه‌ای تلاوت می‌کردند که افزون بر جذب قلوب مؤمنان، حتی مشرکان را نیز تحت تأثیر قرار می‌دادند به‌گونه‌ای که مشرکان نیز شبانه به استماع تلاوت پیامبر ﷺ می‌پرداختند همچنین در مورد تلاوت امام سجاد علیهم‌السلام نقل شده است که به‌گونه‌ای تلاوت می‌نمودند که سقایان توقف نموده و به تلاوت ایشان گوش فرا می‌دادند. حال این پژوهش در جواب پاسخ به این سوال اساسی است که تلاوت معصومان علیهم‌السلام چه ویژگی‌هایی داشت که چنان تأثیراتی بر شنوندگان می‌گذاشت؟ هدف این پژوهش، بررسی ویژگی‌های تلاوت معنماحور در سیره معصومان علیهم‌السلام و ارائه الگویی برای بهره‌گیری در تلاوت معاصر است.

پیشینه تحقیق

ملیکا کردلویی، محمدحسن رستمی و مرتضی ایروانی نجفی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «اهل بیت  طلایه‌داران خوش‌خوانی قرآن کریم»، به تحلیل نقش هنرهای صوتی در تلاوت قرآن پرداخته‌اند. نویسندگان ابتدا نظرات برخی علما و فقیهان شیعه در خصوص ممنوعیت استفاده از این هنرها را بررسی کرده، سپس با استناد به دیدگاه‌های پژوهشگران معاصر، تلاش کرده‌اند که خوش‌خوانی قرآن با بهره‌گیری از هنرهای صوتی را تأیید کرده و نشان دهند که این شیوه نه تنها با آموزه‌های دینی مغایرت ندارد، بلکه مورد تأیید اهل بیت  نیز بوده است.

علی اصغر شعاعی و علی خانی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «شاخصه‌ها و آثار تلاوت معنامحور از دیدگاه آموزه‌های اسلامی»، به بررسی اهمیت و نقش معنامحوری در تلاوت قرآن کریم پرداخته‌اند. در این پژوهش، شاخصه‌های برجسته‌ای همچون تأثیرگذاری، خشوع و... بررسی شده است. نویسندگان بر لزوم توجه قاریان و حافظان به این نوع تلاوت تأکید کرده و آن را زمینه‌ساز انس بیشتر جامعه با قرآن دانسته‌اند. جعفر ملک، محمدجواد شیرمردی، و علی اصغر شعاعی (۱۴۰۲) در مقاله «مولفه‌های تلاوت معنامحور از منظر آیت‌الله خامنه‌ای» به بررسی اصول تلاوت معنامحور پرداخته‌اند. در این پژوهش، مولفه‌های این نوع تلاوت در دو بخش «پیش از تلاوت» و «حین تلاوت» با استناد به بیانات آیت‌الله خامنه‌ای و آیات و روایات مورد تحلیل قرار گرفته است.

هر یک از نویسندگان پیشین به‌طور مجزا به ابعاد مختلف تلاوت معنامحور پرداخته‌اند، اما تاکنون بررسی جامع و مستقلی درباره تلاوت معنامحور در تلاوت ائمه  صورت نگرفته است. این خلأ پژوهشی، ضرورت انجام تحقیقی مستقل در این حوزه را آشکار می‌سازد. بر همین اساس، نگارنده در راستای پاسخ به این نیاز علمی، اقدام به تدوین پژوهش حاضر نموده است.

الف. مفهوم‌شناسی

در ابتدای بحث برخی از مفاهیمی که از مفاهیم اساسی بحث هستند مورد تعریف واقع می‌شوند.

۱. تلاوت

یکی از واژه‌های پرکاربرد در این پژوهش واژه «تلاوت» است که لازم است به معنای لغوی و اصطلاحی آن اشاره گردد:

واژه «تلاوت» از مصدر ثلاثی مجرد «تَلَا يَتْلُو» مشتق شده است (ازهری، ۱۴۲۱: ۲۲۵/۱۴) و در زبان فارسی به مفاهیمی چون «خواندن» و «خواندن همراه با تأمل» اشاره دارد (نقیسی، ۱۳۴۲: ۹۵۳/۲). این واژه در ساختار زبان عربی به دو صورت متعدی بنفسه و همراه با حرف جر «عن» استفاده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که «تلاه» به معنای «پیروی کردن از شخصی» و «تلا عنه» به معنای «رها کردن و عدم حمایت از شخصی» است (بستانی، ۱۳۷۵: ۲۵۳). بسیاری از دانشمندان اهل لغت معنای اصلی این واژه را تبعیت کردن دانسته‌اند (ابن سیده، ۱۴۲۱: ۵۳۵/۹؛ صاحب بن عباد، ۱۴۱۴: ۴۶۰/۹؛ ابن منظور، بی‌تا، ۱۰۲/۱۴؛ مهنا، ۱۴۱۳: ۱۳۳/۱). در میان علما، درباره مفهوم تبعیت در تلاوت قرآن دیدگاه‌های گوناگونی مطرح شده است. ابن فارس تبعیت را به معنای دنبال کردن آیه به آیه دانسته است (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۳۵۱/۱) از سوی دیگر جرمی، این تبعیت را شامل پیروی از دستورات، هدایت‌پذیری از هدایت قرآن و دوری از نواهی قرآن دانسته است (جرمی، ۱۴۲۲: ۱۰۴). همچنین سخاوی نیز به معنای پیروی از آنچه خداوند نازل کرده است، دانسته است (سخاوی، ۱۴۱۹: ۳۱۳/۱).

تفاوت میان تلاوت و قرائت از اهمیت بالایی برخوردار است. قرائت به معنای جمع‌آوری و خواندن حروف و کلمات است، در حالی که تلاوت به معنای پیروی از مفاهیم و معانی قرآن تلقی می‌شود. راغب اصفهانی تلاوت را به‌عنوان یک ویژگی خاص برای کتب آسمانی مطرح کرده و آن را محدودتر از قرائت دانسته است؛ به‌گونه‌ای که هر تلاوتی قرائت محسوب می‌شود، اما هر قرائتی تلاوت نیست (قرشی، ۱۳۷۱: ۲۷۸/۱). با این حال، در کاربردهای معاصر، این دو واژه در بیشتر موارد به‌جای یکدیگر به کار برده می‌شوند. از باب نمونه، اصطلاحاتی مانند «مجلس قرائت قرآن» و «مجلس تلاوت قرآن» معمولاً برای مجالس قرائت قرآن به کار برده می‌شوند. البته اصطلاح قرائت در علوم قرآنی و اصطلاح تخصصی تر به علمی اشاره دارد که به بررسی اختلاف قرائت می‌پردازد بر خلاف اصطلاح تلاوت که چنین نیست.

۲. معنامحور

در این بخش لازم است معنای این واژه به‌صورت واضح مورد بحث قرار گیرد تا مراد نویسنده از این واژه مشخص گردد.

واژه «معنی» از ریشه «ع ن ی» و از «عَنَا یَعْنِي» مشتق شده است. این واژه در صورتی که به صورت متعدی بنفسه استعمال شود، به معنای اهتمام، توجه و اهمیت دادن است، مانند عبارت «عَنَا الْأَمْرُ» که به معنای «أَهْمَهُ» است. اما زمانی که با حرف جر «باء» همراه شود، به معنای اراده و قصد به کار می‌رود. زبیدی و جوهری در این باره نوشته‌اند: «عَنَى بِالْقَوْلِ كَذَا يَعْنِي: أَرَادَ وَقَصَدَ» (زبیدی، ۱۴۱۴: ۷۱۰/۱۹؛ جوهری، ۱۴۰۴: ۱۴۴۰/۶). بنابراین، واژه «معنی» به معنای مضمون و مقصود است و در اینجا هدف ما درک مقصود و مراد گوینده است. اصطلاح «معنامحوری» یکی از مفاهیم جدید است که در گذشته هرچند تلاوت معنامحور صورت گرفته، اما به طور خاص به این اصطلاح اشاره نشده است. معنامحوری در تلاوت قرآن به معنای خواندن قرآن با توجه به مفهوم و معنای آیات است، به گونه‌ای که قاری با آشنایی با مبانی و فراگیری علوم مربوطه، می‌تواند با استفاده از مهارت‌های مربوط به صوت و لحن و سایر مهارت‌های قرائت، بیشترین بهره را از تلاوت خود ببرد و تأثیر زیادی بر مستمعان بگذارد. معنامحوری مفهومی در تلاوت است که عوامل متعددی در آن نقش دارند؛ از آگاهی و استفاده مطلوب از مکان‌های وقف و ابتدا گرفته تا صوت، لحن، نوع قرائت و دیگر عواملی که در انتقال معنا به مخاطب مؤثرند. مجموعه این عوامل، تلاوتی را شکل می‌دهند که زمینه‌ساز انتقال مفاهیم آیات به مخاطب است و در نتیجه تأثیر عمیقی بر او خواهد گذاشت.

ب. تلاوت معنامحور در سیره قولی و فعلی معصومان ﷺ

در این بخش، ابعاد و ویژگی‌های «تلاوت معنامحور» با استناد به سیره قولی و عملی پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت ﷺ بررسی می‌شود. براساس روایات نقل شده از معصومان ﷺ، اگر قاری قرآن به شرایط و خصوصیات که در این منابع ذکر شده توجه کند، تلاوت او در انتقال معارف الهی و تأثیرگذاری بر مخاطبان نقشی بسزا خواهد داشت. ویژگی‌های مرتبط با تلاوت مؤثر و معنامحور در روایات، در چهار محور اصلی دسته‌بندی شده‌اند، و در ادامه هر دسته با ذکر روایات مربوطه تحلیل و تبیین خواهد شد.

۱. بُعد معنوی و عبادی تلاوت

تلاوت قرآن کریم صرفاً فعالیتی صوتی یا زبانی نیست، بلکه نوعی ارتباط قلبی و عبادی با وحی الهی محسوب می‌شود. بر اساس آموزه‌های دینی، ارزش واقعی تلاوت زمانی تحقق می‌یابد که با

نیت خالص، حالتی خاشعانه، و آمادگی روحی و ظاهری همراه باشد. در این میان، بُعد معنوی و عبادی تلاوت، اساسی‌ترین جایگاه را در منابع قرآنی و روایی دارد؛ به‌گونه‌ای که قاری در مقام دریافت‌کننده پیام تربیتی و معنوی ظاهر می‌شود. مهم‌ترین مؤلفه‌های این بُعد عبارت‌اند از: اخلاص نیت، استعاذه، طهارت جسمی، تدبیر، و حالت خشوع و خوف الهی، که هر یک زمینه‌ساز بهره‌مندی معنوی از قرآن است. در ادامه، این مؤلفه‌ها مبتنی بر منابع معتبر علمی تبیین و تحلیل می‌شوند.

الف. اخلاص در نیت قرائت

یکی از مسائلی که پیامبر ﷺ و ائمه علیهم‌السلام در روایات متعددی نسبت به آن تأکید نموده‌اند داشتن اخلاص در قرات قرآن است و ایشان همواره اصحاب خویش را از عواقب نیت ناصحیح آگاه کرده و نسبت به آن هشدار می‌دادند چنانچه امام صادق علیه‌السلام از پدرانشان نقل می‌کند: «هر کس قرآن را بخواند تا از مردم با آن لقمه‌ای [یعنی مال و منافع] بگیرد، روز قیامت در حالی می‌آید که صورتش استخوانی بدون گوشت است» (ابن بابویه، ۱۴۰۶: ۲۸۰) و یا در روایت دیگری ابن عباس از پیامبر ﷺ نقل کرده است: «کسی که قرآن را برای ریا و طلب دنیا بخواند، روز قیامت در حالی به خدا می‌رسد که صورتش تیره و بدون گوشت است. قرآن او را از پشت سر به سوی آتش جهنم می‌راند تا او را به داخل آتش اندازد و با کسانی که به آتش می‌افتند، سقوط می‌کند.» (همان، ۲۸۶) داشتن نیت صحیح علاوه بر قبولی عمل و بالابردن ایمان قاری، موجب دریافت بهتر معارف قرآنی و تأثیر بیشتر قرائت در مستمعان نیز می‌گردد و بدیهی است که تلاوتی که اغراض غیرالهی داشته باشد، از تأثیر لازم برخوردار نخواهد بود. از این جهت این رعایت اخلاص و داشتن نیت الهی برای تأثیرگذاری در تلاوت معنامحور امری ضروری و لازم است.

ب. لزوم استعاذه

استعاذه، به معنای پناه بردن به خداوند متعال از شر وسوسه‌های شیطان، یکی از مؤلفه‌های بنیادین در تلاوت قرآن کریم است که در متون روایی و آیات قرآن مورد تأکید ویژه قرار گرفته است. تلاوت قرآن، صرفاً عملی زبانی نبوده، بلکه فرصتی برای تعالی معنوی، تزکیه نفس و حضور قلبی در پیشگاه معارف الهی است. با وجود این جایگاه متعالی، بنابر فرهنگ روایی اسلامی، نقش شیطان در ایجاد اختلال و وسوسه در مسیر تلاوت معنادار قرآن، همواره پررنگ بوده است. به همین سبب،

استعاذه به عنوان ابزاری کارآمد و توصیه شده جهت مصونیت قاری از آثار منفی و سوسه های شیطانی و حفظ تمرکز و معنویت در حین تلاوت مطرح می باشد. در بسیاری از روایات، بر اهمیت استعاذه و پناه بردن به خداوند در آغاز و حین تلاوت قرآن به منظور دور ماندن از سوسه های شیطانی تأکید شده است. امام حسن عسگری علیه السلام در این خصوص می فرمایند: «در مورد جمله ای که خداوند شما را به آن سفارش کرده و هنگام قرائت قرآن به آن امر فرموده است، عبارت است از: «أَعُوذُ بِاللَّهِ [الْصَّمِيعِ الْعَلِيمِ] مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (حسن بن علی علیه السلام، ۱۴۰۹: ۱۶). همچنین امیرالمؤمنین علیه السلام با شرح مفاهیم «أَعُوذُ بِاللَّهِ»، «الْصَّمِيعِ» و «الْعَلِيمِ» اشاره دارند که «أَعُوذُ بِاللَّهِ» به معنای پناه بردن و توسل به خداوند است و «الْصَّمِيعِ» شنوا بودن خداوند به تمام گفتارهای نیک و بد، آشکار و پنهان است و «الْعَلِيمِ» به آگاهی مطلق خداوند به همه اعمال گذشته، آینده و حتی اموری که هرگز واقع نخواهد شد، اشاره دارد؛ و همچنین، «مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» بیانگر دوری و طرد شدن شیطان از همه خیرات و برکات الهی می باشد (همان منبع). استعاذه در این چارچوب، صرفاً یک تلفظ ساده نیست، بلکه نوعی توکل و توسل قلبی و معنوی به قدرت لایتناهی الهی برای حراست از سلامت باطنی تلاوت کننده است. اگر قاری قرآن با توجه و تعمق بر معنای استعاذه، حضور قلبی و درک مفهومی آن را در تلاوت خود لحاظ کند، نه تنها خود را از گزند و سوسه ها و حواس پرتی های شیطانی مصون می دارد بلکه می تواند زمینه تأثیرگذاری هرچه بیشتر مفاهیم قرآنی را بر مستمعین نیز فراهم سازد. در چنین صورتی تلاوت با توجه قلبی، آثار معنوی خود را به عالی ترین وجه ممکن انتقال خواهد داد. علاوه بر توصیه های روایی، در برخی از آیات قرآن نیز به مسأله استعاذه اشاره شده است. مطابق آیه ۹۸ تا ۱۰۰ سوره نحل، خداوند فرموده است: «پس هنگامی که قرآن می خوانی، از شر شیطان رانده شده (از درگاه خدا)، به خدا پناه بر (و بر او توکل کن). زیرا او بر کسانی که ایمان آورده اند و بر پروردگارشان توکل می کنند، تسلطی ندارد. تسلط او فقط بر کسانی است که او را دوست می دارند و به رهبری و سرپرستی خود انتخابش کرده اند و آنها که او را شریک خدا در اطاعت و بندگی قرار داده اند» (نحل ۱۶)، (۹۸-۱۰۰). در مجموع، استعاذه جایگاهی مهم در تأثیر تلاوت معنا محور قرآن کریم دارد و رعایت آن مطابق توصیه های صریح روایی و قرآنی، برای قاریان و علاقه مندان به تعمیق در مفاهیم وحیانی، ضرورتی اساسی و بنیادین تلقی می شود.

ج. تلاوت با طهارت

در تلاوت معنامحور قرآن کریم، بهره‌مندی از طهارت دارای اهمیت ویژه‌ای است؛ به‌گونه‌ای که طهارت نه تنها شامل پاکیزگی ظاهری و جسمی (طهارت ظاهری)، بلکه برخوردار از پاکی باطنی و روحی (طهارت باطنی) نیز می‌شود و هر دو بستر مناسبی برای فهم عمیق و مؤثر از معارف الهی فراهم می‌سازند که در ادامه به آن پرداخته می‌شود:

یک. طهارت و بهداشت ظاهری

برخی از جنبه‌های مرتبط با بهداشت فردی قاری قرآن، تأثیر زیادی بر کیفیت ارتباط وی با مخاطبان دارد. استفاده قاری از لباس تمیز و مناسب و خوش بو بودن موجب جذب مخاطبان به او می‌گردند و به تلاوتش گوش می‌دهند. در صورتی که قاری موارد بهداشتی و پاکی را رعایت ننماید و مثلاً دهان قاری یا لباس او بوی نامطبوعی داشته باشد، این امر می‌تواند به‌عنوان یک عامل بازدارنده عمل کند و موجب کاهش تمایل مخاطبان به گوش سپردن به تلاوت او شود. رعایت این مسئله از سوی قاریان، به منظور تقویت ارتباط معنوی و اثرگذاری بیشتر، ضروری به نظر می‌رسد. در احادیث و روایات اسلامی، تأکید بسیاری بر پاکیزگی دهان به‌ویژه پیش از تلاوت قرآن کریم شده است. به‌عنوان نمونه، پیامبر ﷺ در حدیثی فرمود: «راه قرآن را تمیز کنید. عرض شد: ای رسول خدا! راه قرآن چیست؟ فرمود: دهان‌هایتان. عرض شد: با چه چیز [دهان‌هایمان را تمیز کنیم]. فرمود: با مسواک. (برقی، ۱۳۷۱: ۵۵۸). رعایت موارد بهداشتی و پاکی ظاهری نقش مؤثری در افزایش جذابیت تلاوت قاری ایفا می‌کند و می‌تواند موجب جلب توجه و علاقه بیشتر مستمعان به شنیدن تلاوت قرآن شود و ارتباط قاری با مخاطبان را تقویت کند.

دو. طهارت باطنی و روحی

قرائت قرآن با طهارت معنوی و روحی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چرا که این حالت، به قاری امکان می‌دهد با سنجیت بیشتر با کلام الهی، به معانی قرآن توجه عمیق‌تری داشته و ارتباطی معنوی‌تر با آن برقرار سازد. در مقابل، قرائت قرآن در شرایطی مانند جنابت یا حیض که فرد فاقد طهارت روحی است، در برخی روایات مورد نهی قرار گرفته است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرمایند: «هفت گروه هستند که قرائت قرآن برای آنان جایز نیست: فردی که در حال رکوع یا سجده است،

کسی که در دستشویی یا حمام قرار دارد، فرد جنب، زن نفساء و زن حائض» (حر عاملی، ۱۴۱۴: ۷۶/۳). همچنین در روایت دیگری آمده است: «چیزی پیامبر ﷺ را از قرائت قرآن باز نمی‌داشت مگر جنابت» (کراجکی، ۱۴۱۰: ۱۵۳/۲). جنابت حالتی از «حدث اکبر» است که طهارت باطنی فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و نیازمند غسل است. در این حالت، روح انسان با جنس نورانی قرآن سنخیت ندارد. خداوند نیز در قرآن درباره فلسفه وضو، غسل و تیمم می‌فرماید: «لَکِنَّ یَرِیدُ لَیَطَّهَّرْکُمْ»، یعنی هدف از این احکام، رسیدن به طهارت است. در این زمینه، اختلافی فقهی نیز میان علما وجود دارد که آیا تنها خواندن آیاتی که سجده واجب دارند برای فرد جنب حرام است یا قرائت کل سوره‌ای که شامل این آیات است. با این حال، بهترین حالت آن است که شخص پس از غسل، قرائت قرآن را آغاز کند تا ضمن برخورداری از ثواب بیشتر، با طهارت روحی کامل، آمادگی دریافت و انتقال مفاهیم بلند و حیانی را نیز داشته باشد. وجود حالت جنابت، به‌عنوان نشانه‌ای از فقدان طهارت باطنی، می‌تواند ظرفیت معنوی فرد را در دریافت و درک عمیق مفاهیم قرآنی کاهش داده و از تأثیرگذاری تلاوت او بر مخاطبان بکاهد.

د. تلاوت با تدبر

تدبر در تلاوت قرآن نقش اساسی در درک و فهم عمیق‌تر معانی قرآن دارد که در روایات متعددی بدان دستور داده شده است. با تأمل و اندیشیدن در آیات الهی، انسان می‌تواند به لایه‌های مختلف معنایی قرآن پی ببرد و ارتباط معنایی بین آیات را درک کند و در نتیجه هرچه فهم انسان از آیات بیشتر باشد، معنای آیات را به‌صورت بهتر می‌تواند انتقال بدهد. امام علی علیه السلام در مورد تدبر فرمود: «در آیات قرآن به خوبی بیندیشید و از آن عبرت بگیرید. همانا قرآن رساترین عبرت‌هاست» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۱۱۱). همچنین در روایت دیگری فرمود: «بدانید که در قرآن خواندنی که با تدبر همراه نباشد، خیری نیست» (وزّام، ۱۴۱۰: ۳۰۰/۱). پیامبر صلی الله علیه و آله در روایتی فرمود: «وای بر کسی که قرآن را در بین لب‌های خود لقلقه کند و در آن تدبر و تفکر نکند.» (حویزی، ۱۴۱۵: ۴۲۳/۱). در روایتی ابا بصیر از امام صادق علیه السلام در باره این آیه ﴿یَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾ (بقره، ۲)، (۱۲۱) نقل می‌کند که فرمود: «منظور تأمل درباره بهشت و دوزخ است» (عیاشی، ۱۳۸۰: ۵۷/۱).

هـ. قرائت قرآن با خشوع و خوف الهی

یکی از ویژگی‌های برجسته قاری قرآن که در روایات بر آن تأکید شده، خداترسی و خشوع درونی اوست. قاری‌ای که با ترس از خداوند و خشوع قلبی به تلاوت آیات الهی می‌پردازد، این حالت معنوی را در صوت و لحن خود منعکس می‌سازد و تلاوتش اثربخشی بیشتری بر شنوندگان خواهد داشت. در پاسخ به این پرسش که چه کسی خوش‌صداترین قاری قرآن است، پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: «آن کس که وقتی قرائتش را می‌شنوی، درمی‌یابی که از خدا می‌ترسد.» (وژام، ۱۴۱۰: ۳/۱؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۷: ۲/۲۴۶). این حدیث به روشنی نشان می‌دهد که معیار زیبایی در تلاوت قرآن، صرفاً خوش‌آهنگی صوتی نیست، بلکه آنچه به صوت قاری ارزش و تأثیر می‌بخشد، روح خشوع و خداترسی نهفته در آن است. در روایت دیگری نیز آمده است: «زیباترین صدا در قرآن، صدای کسی است که بیش از همه از خدا می‌ترسد.» (ابوشامه، ۱۴۲۴: ۱۵۰). این روایت نیز بر اهمیت بُعد معنوی تلاوت تأکید دارد؛ چراکه زیبایی حقیقی صوت در تلاوت قرآن، نه در نغمه‌های فنی، بلکه در انعکاس اخلاص، خضوع و تقوای درونی قاری تجلی می‌یابد. چنین تلاوتی، نه تنها قلب مخاطب را متأثر می‌سازد، بلکه خود قاری را نیز به مراتب بالاتری از معرفت و تقرب الهی سوق می‌دهد.

۲. بُعد هندسه تلاوت

برخی از عناوین مورد بحث، مرتبط با بُعد هندسه تلاوت است که در آن از جهت فنی ری و همچنین از جهت محتوایی و ساختاری به تلاوت معنامحور پرداخته می‌شود که در ادامه توضیحات بیشتر ذکر می‌گردد.

الف. بُعد فنی تلاوت

تلاوت قرآن کریم افزون بر جنبه‌های عبادی، واجد ابعاد فنی، هنری و زیبایی‌شناختی است که در چارچوب شریعت اسلامی مورد تأکید قرار گرفته‌اند. توجه به ظرایف صوتی و لحنی تلاوت نه تنها سنتی ریشه‌دار در قرائت اسلامی است، بلکه نقشی مؤثر در انتقال مفاهیم و تعمیق تدبر ایفا می‌کند. در تلاوت معنامحور، قاری موظف است ضمن رعایت قواعد تجوید و فصاحت زبانی، با استفاده صحیح و مشروع از ظرفیت‌های صوتی و لحنی، به ارتقای ارتباط عاطفی و معنایی با مخاطب کمک نماید. عناصر کلیدی این رویکرد شامل استفاده از صوت زیبا، ترتیل، وقف‌های معنادار، نغمه‌پردازی

متناسب با مضمون، و تنظیم اوج و فرود مناسب جهت تأثیرگذاری در مخاطب است. در ادامه، این مؤلفه‌ها با رویکردی تخصصی و بر اساس منابع معتبر علوم قرائت، تجوید و زیبایی‌شناسی دینی بررسی می‌شوند.

یک. تلاوت قرآن با صدای زیبا

تلاوت قرآن کریم با صدای زیبا، یکی از محورهای اساسی در تلاوت معنامحور است و نقشی کلیدی در عمق‌بخشی به تأثیرگذاری مفاهیم وحیانی ایفا می‌کند. مطابق با روایات معتبر، زینت‌بخشی به قرائت قرآن از طریق استفاده از صوت زیبا مورد تأکید جدی قرار گرفته است. پیامبر اکرم ﷺ در حدیثی فرموده‌اند: «قرآن را با صدای خود زینت ببخشید. همانا صوت زیبا بر زیبایی قرآن می‌افزاد» (شعیری، بی‌تا، ۴۹). این فرمایش شریف نشان‌دهنده اهمیت و جایگاه استفاده بهینه از صدای خوش در تلاوت قرآن است. در سیره اصحاب و تابعین نیز این اصل به‌عنوان مبنایی برای ارتقاء کیفیت تلاوت پذیرفته و ترویج شده است؛ چنانچه انس بن مالک از پیامبر ﷺ نقل می‌کند: «هر چیزی زینتی دارد و زینت قرآن صدای خوب است» (همان). بر مبنای این روایت، صدای زیبا عنصر برجسته‌ای در جلب توجه شنوندگان و تعمیق تأثیرگذاری قرائت قرآن محسوب می‌شود. همچنین علقمه بن قیس، از تابعین و قاریان برجسته، چنین بیان داشته است: «من قرآن را با صدای خوش می‌خواندم و عبد الله بن مسعود شخصی را برای شنیدن قرائت من می‌فرستاد. وقتی قرائت من تمام می‌شد، می‌گفت: پدر و مادرم به فدایت، بیشتر بخوان، زیرا از رسول خدا ﷺ شنیدم که فرمود: «إن حسن الصوت زینة للقرآن؛ بی‌گمان خوش‌صدایی زیبایی قرآن است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۹۰/۸۹). این داده‌ها همگی موید آن هستند که بهره‌مندی از صدای نیکو در تلاوت قرآن، افزون بر ایجاد لذت سمعی، نقش مهمی در فهم عمیق‌تر مفاهیم و آموزه‌های قرآنی دارد. مطالعه روایات مربوط به ویژگی‌های تلاوت پیامبر ﷺ نیز نشان می‌دهد که صدای خوش عامل اثربخشی و گیرایی معنایی تلاوت آن حضرت بوده است. در همین راستا، امام صادق ﷺ برخورداری از صوت خوش را خصوصیتی مشترک در تمامی پیامبران الهی می‌دانند (کلینی، ۱۴۰۷: ۶۱۶/۲). افزون بر این، بر مبنای نقل امام علی ﷺ، پیامبر ﷺ در تلاوت قرآن خوش‌صدا بوده‌اند و طبق روایت امام باقر ﷺ: «پیامبر اکرم ﷺ خوش‌صداترین مردم در قرائت قرآن بودند.» (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۳۱۱). همچنین در نقل براء ابن عازب آمده است: «شنیدم پیامبر ﷺ در نماز عشاء سوره والتین و الزیتون را تلاوت کرد، و هرگز کسی را خوش‌صداتر یا بهتر از او در قرائت قرآن نشنیدم» (قسطلانی، ۲۰۱۴:

۱/۳۶۸). در تبیین تفسیر آیه ﴿وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا﴾ (اسراء (۱۷)، ۴۶) نیز آمده است که: «حضرت رسول ﷺ هرگاه در شب به تلاوت قرآن می‌پرداختند، قریش به خاطر زیبایی و دلنشینی صدایشان به تلاوت ایشان گوش می‌دادند. اما هنگامی که بسم الله الرحمن الرحیم را می‌خواندند، از ایشان می‌گریختند» (قمی، ۱۳۶۳: ۲۰/۲). طبق روایات متعدد، اهل بیت ﷺ نیز دارای صوت و لحن ممتاز در تلاوت قرآن بوده‌اند؛ صوتی که افزون بر جذب مخاطب، موجب تأثیرگذاری عمیق بر جان شنوندگان می‌شده است. به‌عنوان نمونه، از امام کاظم ﷺ نقل شده است: «امام کاظم ﷺ، خوش صدا بودند و زیبا قرائت می‌نمودند» (طبرسی، ۱۴۰۳: ۲/۳۹۵)، و درباره امام سجاده ﷺ گزارش گردیده که: «امام سجاده ﷺ، قرآن می‌خواندند و چه بسا عابری عبور می‌کرد و از زیبایی صدای ایشان بی‌هوش می‌شد.» (همان). همچنین امام صادق ﷺ فرمودند: «علی بن حسین ﷺ، قرآن را از همه مردم خوشتر می‌خواند، به طوری که وقتی سقاها از در خانه حضرت می‌گذشتند، می‌ایستادند و به صدای قرآن خواندن ایشان گوش می‌کردند» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲/۶۱۶) و در مورد امام باقر ﷺ نیز آمده است: «حضرت باقر ﷺ نیز خوش صوت‌ترین مردمان بود.» (همان). این مجموعه روایات روشن‌گر آن است که برخورداری از صدای خوش و زیبا در تلاوت قرآن، همواره در سیره معصومان ﷺ مورد توجه بوده و به‌عنوان ظرفیت مهم جهت ترویج تلاوت اثرگذار در نظر گرفته می‌شده است.

دو. لحن و نغمه زیبا

بر اساس شواهد روایی موجود، یکی از شاخصه‌های برجسته در توصیف لحن پیامبر اکرم ﷺ زیبایی و جذابیت آوایی ایشان است. در متون روایی آمده است: «کان... أحسن الناس نغمه» که بیانگر آن است که پیامبر ﷺ خوش‌آواترین افراد بوده‌اند (قمی، ۱۴۱۴: ۲/۷۰۰). در این روایت، واژه «نغمه» دلالت بر صوت خوش و لحن دلنشین دارد. بررسی این نکته حاکی از آن است که حضرت رسول ﷺ قرآن کریم را با لحنی زیبا و تأثیرگذار تلاوت می‌کردند؛ به گونه‌ای که لحن خوش ایشان موجب تأثر و جذب مخاطبان شده و آنان را نسبت به مفاهیم عمیق و الهی قرآن مجذوب می‌ساخت. این مسأله ضرورت توجه به نقش مؤثر لحن زیبا در تلاوت معنامحور و تأثیرگذاری بر مخاطبان را به روشنی نشان می‌دهد.

سه. ترجیع در قرائت

ترجیع، به معنای گرداندن صدا در گلو هنگام قرائت قرآن، از جمله موضوعات محل اختلاف میان علما و فقهاست. برخی از فقیهان آن را جایز دانسته و به روایاتی استناد می‌کنند که در آن‌ها پیامبر اکرم ﷺ و ائمه اطهار  به قرائت قرآن با صوت نیکو و همراه با ترجیع توصیه کرده‌اند. در مقابل، گروهی دیگر به دلیل شباهت آن با غنا، ترجیع را حرام می‌دانند. غنا، به‌عنوان نوعی آواز لهوی و مطرب تعریف شده است که موجب غفلت از معانی قرآن می‌شود. در این میان، باید توجه داشت که مراد از ترجیع، در واقع همان «تحریر» است که به‌عنوان یکی از فنون صوتی در تلاوت قرآن شناخته می‌شود. تحریر، نوسان و پیچش کنترل شده صدا بر روی نغمه‌های معین است و از نظر فنی با «چهچه» که بیشتر در آوازهای مطرب و لهوی کاربرد دارد، تفاوت دارد. تحریرها، چنان‌که به‌درستی و در جایگاه مناسب خود به‌کار گرفته شوند، می‌توانند تأثیرات زیبایی‌شناختی و معنایی قابل توجهی در انتقال پیام آیات قرآن داشته باشند. برای نمونه، لطافت و آرامش آیات مربوط به بهشت یا شدت و هشداردهندگی آیات عذاب با تحریر متناسب، به شکلی مؤثرتر به مخاطب منتقل می‌شود. با این حال، معیار اصلی در تشخیص مجاز از نامشروع، میزان شباهت آن به غناست؛ چراکه غنا به‌عنوان آواز لهوی و مطرب تعریف می‌شود که موجب غفلت از معنای قرآن خواهد شد. بنابراین، ترجیع به خودی خود حرام نیست، مگر آن‌که به گونه‌ای ادا گردد که به غنای مطرب شباهت پیدا کند. برخی روایات نیز قرائت پیامبر ﷺ را همراه با ترجیع توصیف کرده‌اند. برای مثال، ام‌هانی روایت می‌کند: «در شبانگاه، صدای قرائت پیامبر ﷺ را می‌شنیدم که در آن ترجیع می‌کرد» (جرمی، ۱۴۲۲: ۹۱؛ ابوغزاله، ۱۴۳۶: ۷۱/۱) و همچنین عبدالله بن مغفل نقل می‌کند: «رسول خدا را در روز فتح مکه، سوار بر شتر دیدم که سوره فتح را قرائت می‌کرد، در حالی که ترجیع می‌نمود» (بخاری، ۱۴۲۲: ۱۴۷/۵). این شواهد نشان می‌دهند که در صورت رعایت حدود شرعی، استفاده از تحریر در تلاوت قرآن نه تنها جایز، بلکه می‌تواند در تقویت جنبه‌های هنری، زیبایی‌شناسانه و مفهومی تلاوت مؤثر واقع شود.

چهار. تلاوت محزون

یکی از مسائلی که در روایات تلاوت قرآن بر آن تأکید شده است، مسئله حزن و اندوه در تلاوت قرآن است. حزن در تلاوت، قلب انسان را نرم می‌کند و او را به خشوع و خضوع در برابر خداوند

متعال دعوت می‌نماید. این نوع تلاوت، انسان را به تفکر و تأمل در عظمت خداوند و درک عمیق‌تر معانی قرآن کریم سوق می‌دهد. همچنین، موجب می‌شود انسان به یاد جایگاه حقیقی خود در برابر خداوند بیفتد، از غرور و تکبر دوری کند و بیشتر در مسیر بندگی و اطاعت الهی قرار گیرد. در روایات معصومان علیهم‌السلام به تلاوت قرآن با حزن و اندوه توجه ویژه‌ای شده است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمودند: «اقْرَأُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ الْحَزِينَةِ، فَإِنَّهُ نَزَلَ بِالْحُزْنِ» (متقی هندی، ۱۴۱۹: ۳۰۲/۱). در روایت دیگری عبدالرحمن بن سائب نقل می‌کند: «سعد بن ابی‌وقاص از کنار ما عبور کرد. به او سلام کردم و نزدیکش رفتم. او گفت: برادرزاده‌ام خوش آمدی! شنیده‌ام که قرآن را با صدای زیبایی می‌خوانی. گفتم: بله، شکر خدا. سعد گفت: من از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم شنیدم که فرمود: قرآن با حزن و اندوه نازل شده است. پس هنگامی که آن را می‌خوانید، گریه کنید. اگر نمی‌توانید گریه کنید، خودتان را به گریه زدن وادار کنید [یا تظاهر به گریه کردن کنید]. و قرآن را با لحنی خوش و دلنشین بخوانید. هر کس قرآن را با لحنی زیبا نخواند، از ما نیست» (شعیری، بی‌تا، ۴۹). در همین راستا، امام صادق علیه‌السلام نیز فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَوْحَى إِلَى مُوسَى إِذَا قُمْتَ بَيْنَ يَدَيَّ فَقُمْ مَقَامَ الْعَبْدِ الدَّلِيلِ، وَإِذَا قَرَأْتَ التَّوْرَةَ فَأَقْرَأْهَا بِصَوْتٍ حَزِينٍ» (دیلمی، ۱۴۰۸: ۱۰۱). این بیان نشان می‌دهد که حالت حزن و خشوع نه تنها در شریعت اسلام، بلکه در شریعت‌های پیشین نیز مورد توجه بوده و به‌عنوان یک روش مؤثر در ارتباط معنوی با خداوند معرفی شده است. سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام نیز بیانگر اهتمام ویژه آنان به تلاوت همراه با تأثر قلبی و حالات روحانی است. در روایتی از امام رضا علیه‌السلام نقل شده است که ایشان در سفر به خراسان، شب‌ها فراوان قرآن تلاوت می‌کردند و هرگاه به آیاتی درباره بهشت یا جهنم می‌رسیدند، اشک می‌ریختند و از خداوند بهشت را می‌طلبیدند و از آتش دوزخ به او پناه می‌بردند. همچنین وقتی آیه «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» را می‌خواندند، می‌فرمودند: «اللَّهُ أَحَدٌ»، و پس از پایان سوره توحید، سه بار می‌فرمودند: «كَذَلِكَ اللَّهُ رَبُّنَا». همچنین هنگام تلاوت آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» می‌فرمودند: «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱۸۲/۲). در مجموع، آنچه از مجموعه این روایات و سیره معصومان علیهم‌السلام برداشت می‌شود، این است که تلاوت قرآن با حزن، تنها یک فن تلاوت یا شیوه صوتی نیست، بلکه حالتی روحی و معنوی است که برآمده از شناخت عظمت کلام الهی و احساس بندگی خالصانه در برابر پروردگار است. چنین تلاوتی، نه تنها در جان قاری تأثیرگذار است، بلکه شنوندگان را نیز متأثر می‌سازد و آنان را به تأمل، اشک، و تقرب به خداوند سوق می‌دهد.

پنج. ترتیل خواندن قرآن

ترتیل خوانی به معنای تلاوت شمرده و آگاهانه قرآن، با دقت و تأنی در ادای الفاظ و تأمل در معانی آیات است. این روش، افزون بر تعمیق فهم مفاهیم الهی، باعث خشوع قلبی و افزایش اثرگذاری آیات بر روح و رفتار انسان می‌شود؛ چرا که مکث و توجه هنگام تلاوت، زمینه نفوذ معانی قرآن را در دل قاری و شنونده فراهم می‌سازد. خداوند در آیه چهارم سوره مزمل می‌فرماید: ﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا﴾ (مزمل، ۴)، یعنی قرآن را با ترتیل، آرام و تأمل برانگیز بخوان. امیرالمؤمنین علی علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: «آن را به روشنی بیان کن؛ نه مانند شعر بخوان و نه همانند دانه‌های شن آن را پراکنده ساز، بلکه دل‌های سخت را با آن بلرزان و هدفت تنها رسیدن به پایان سوره نباشد» (حر عاملی، ۱۴۱۴: ۷۳/۳). همچنین، امام صادق علیه السلام درباره معنای ترتیل می‌فرماید: «ترتیل یعنی مکث و درنگ در تلاوت و نیکو کردن صدا» (حویزی، ۱۴۱۵: ۴۴۷/۵). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز به ابن عباس فرمودند: «وقتی قرآن می‌خوانی، آن را به ترتیل بخوان» و در پاسخ به پرسش او که «ترتیل چیست؟» فرمودند: «آیات را روشن و منظم تلاوت کن، نه پراکنده و نه شتابزده همچون شعر» (ابن بابویه، ۱۴۰۳: ۳۴۴). در منابع اسلامی، ترتیل گاه به «تجوید الحروف و معرفة الوقوف» و گاه به «حفظ الوقوف و أداء الحروف» معنا شده است (فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۲۰۹/۱). این تعابیر بر جنبه‌های مختلف ترتیل تأکید دارند، مانند رعایت وقف و ابتدا، تلفظ صحیح حروف و پایبندی به قواعد تجوید. بر اساس این مجموعه از تعاریف، می‌توان معنای جامع ترتیل را چنین بیان کرد: تلاوت قرآن با آرامش و تأنی، همراه با رعایت قواعد تجوید، تلفظ دقیق حروف، و دقت در محل‌های وقف و ابتدا؛ به گونه‌ای که فهم و تدبر در معانی آیات برای قاری و شنونده ممکن گردد.

شش. وقف در انتهای آیه با تدبر

در برخی روایات، کیفیت وقف و ابتدای پیامبر صلی الله علیه و آله در تلاوت قرآن کریم مورد اشاره قرار گرفته است و نقل شده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله هنگام تلاوت قرآن کریم، به صورت آیه به آیه تلاوت می‌نمودند و در انتهای هر آیه وقف می‌کردند و بین آیات مقداری توقف داشتند (متقی، ۱۴۱۹: ح ۱۷۹۰۹). این روش تلاوت، اهمیت رعایت وقف در انتهای آیات و مکث‌های کوتاه میان آن‌ها را برجسته می‌سازد. چنین رویکردی، علاوه بر افزودن به زیبایی و انسجام تلاوت، امکان تأمل بیشتر

در مفاهیم و مضامین قرآن را فراهم کرده و به فهم بهتر پیوندهای معنایی میان آیات کمک می‌کند. به‌ویژه در تلاوت معنماحور، رعایت دقیق وقف و ابتداء، پیام‌های قرآنی را روشن‌تر و تأثیرگذارتر به مخاطب منتقل می‌سازد.

هفت. تلاوت با فصاحت و رعایت نکات تجویدی

یکی از مؤلفه‌های کلیدی در دستیابی به تلاوت معنماحور قرآن کریم، توجه دقیق به قواعد تجویدی و اصول زبان عربی است. زبان عربی به‌عنوان زبان وحی، واجد پیچیدگی‌های ساختاری و ظرافت‌های بیانی است که تسلط بر آن‌ها لازمه فهم صحیح مراد الهی و انتقال بی‌کم‌وکاست مفاهیم قرآنی به‌شمار می‌رود. رعایت مخارج حروف و حرکات، فراتر از جنبه زیبایی‌شناختی تلاوت، نقش مهمی در جلوگیری از تحریف واژگان و تغییر معنایی ایفا می‌کند؛ چنان‌که جابه‌جایی ساده‌ای در تشدید یا اشتباه در تلفظ حروفی مانند «ض» و «ذ» می‌تواند مفاهیم آیات را به‌طور اساسی دچار دگرگونی نماید، همانند کلمه «صَلُّوا» که هرگونه اشتباه در تلفظ حروف آن، معنای جمله را به کلی تغییر می‌دهد و ارتباط معنایی متن با هدف وحی را مخدوش می‌سازد و فهم مخاطب از مفاهیم آیات الهی را به بیراهه بکشاند و موجبات تفسیر نابجا را فراهم آورد. در تأیید این ضرورت، امام صادق علیه السلام فرمودند: «أَعْرَبِ الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ عَرَبِيٌّ»؛ یعنی قرآن را با رعایت قواعد زبان عربی بخوان، چراکه این کتاب، عربی است. علامه مجلسی در تفسیر این حدیث، سه معنا را نقل می‌کند که یکی از آن‌ها رعایت قواعدی مانند تفخیم، ترقیق، ادغام و دیگر اصول تجویدی است (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵۰۱/۱۲). در روایتی دیگر، پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «قرآن را با عربیت آن بیاموزید» (ابن بابویه، ۱۴۰۳: ۳۴۴). همچنین، ام‌سلمه نقل می‌کند که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم قرآن را با وضوح کامل، به‌صورت حرف به حرف و آیه به آیه تلاوت می‌کردند، به‌گونه‌ای که شنوندگان می‌توانستند حروف را بشمارند (ترمذی، ۱۴۰۳: ح ۲۹۲۳؛ نسائی، ۱۳۷۱: ۱۸۱). سیره نبوی نشان می‌دهد که تلاوت ایشان همراه با وضوح، کشش صوتی، و رعایت زیبایی‌های لفظی بوده است. نقل است که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم قرآن را با صدای خوش و کشیده تلاوت می‌کردند (متقی، ۱۴۱۹: ح ۱۷۹۰۴). انس بن مالک نیز روایت می‌کند که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در آیاتی مانند «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ»، کلمات «الله»، «الرحمن» و «الرحیم» را با کشش صوتی ادا می‌نمودند (همان، ح ۱۷۹۱۰).

هشت. قرائت مطابق الحان عرب

در متون روایی مرتبط با کیفیت تلاوت قرآن، اصولی کلی بیان شده که راهنمایی‌هایی روشن برای قاریان فراهم می‌کند تا از انحراف در شیوه قرائت خودداری نمایند. این اصول به قاری این امکان را می‌دهد که کیفیت تلاوت خود را در چارچوب آموزه‌های دینی ارزیابی و اصلاح کند. به‌عنوان نمونه پیامبر ﷺ در حدیثی فرمود: «قرآن را با لحن و آوای عرب بخوانید و از لحن اهل فسق و اهل کتاب پرهیزید. به زودی قومی بعد از من می‌آیند که قرآن را مانند ترجیع غنا، رهبانیت و نوحه می‌خوانند، از حنجره‌هایشان فراتر نمی‌رود، دل‌هایشان و دل‌های کسانی که شیوه آنها را می‌پسندند، وارونه است». (شعیری، بی‌تا، ۵۷) همچنین در روایت دیگری پیامبر خدا ﷺ فرمود: «من بر شما می‌ترسم از این که قرآن را مزامیر قرار دهید.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۴۲/۲) منظور از مزامیر، آوازها و نغمه‌های دینی یهودیان و مسیحیان است. این حدیث تأکیدی است بر اینکه مسلمانان نباید قرآن را به شیوه‌ای بخوانند که شبیه آوازهای مجالس گناه یا سبک‌های اهل کتاب باشد.

الف. بُعد محتوایی و ساختاری تلاوت

تلاوت قرآن کریم افزون بر جنبه‌های عبادی، فنی و زیبایی‌شناسانه، واجد بُعدی بنیادین و غیرقابل اغماض به‌نام «بُعد محتوایی و ساختاری» است. این بُعد ناظر به صحت، اصالت و مشروعیت متن تلاوت‌شده و نیز پابندی قاری به چارچوب‌های معتبر در نقل کلام وحی می‌باشد. در واقع، اگر تلاوت از محتوای درست، ساختار معتبر و ضوابط صحیح قرآنی-روایی تبعیت نکند، حتی اگر با صوتی خوش و نغمه‌ای هنری همراه باشد، از ارزش حقیقی خود فاصله خواهد گرفت. در تلاوت معنا محور، قاری باید قرآن را مطابق با یکی از قرائات معتبر و مشهور تلاوت کند تا از تحریف معنایی یا لفظی مصون بماند. همچنین پابندی به الحان عربی اصیل و پرهیز از سبک‌ها و نغمه‌های نامشروع یا غنایی، از دیگر الزامات محتوایی در تلاوت قرآن به‌شمار می‌رود. در مجموع، بُعد محتوایی و ساختاری تلاوت، همچون نگهبانی امین، در پاسداری از سلامت متن، معنا و هویت قرائت قرآنی ایفای نقش می‌کند. در ادامه، به بررسی دقیق‌تر مؤلفه‌های این بُعد از جمله مطابقت با قرائت مشهور و پرهیز از الحان ناشایست خواهیم پرداخت.

قرائت مطابق قرائت مشهور

ائمه اطهار علیهم السلام همواره قرآن را مطابق قرائت‌های مشهور تلاوت می‌کردند و پیروان خود را نیز به پیروی از این روش توصیه می‌نمودند. این تأکید در سیره عملی و کلامی آنان به‌خوبی نمایان است؛ چنان‌که در روایتی آمده است مردی در محضر امام صادق علیه السلام آیاتی از قرآن را تلاوت می‌کرد که برخی از الفاظ آن با قرائت رایج میان مردم تفاوت داشت. امام در واکنش، او را از این کار بازداشت و فرمود: «هشدار! از این قرائت دست بردار و همان‌گونه که مردم می‌خوانند، تلاوت کن» (کلینی، ۱۴۰۷: ۶۳۳/۲). همچنین در روایات دیگر، امام با تعابیری چون «اقْرَأُوا كَمَا عَلَّمْتُمْ» (همان، ۶۳۱) و «اقْرَأُوا كَمَا تَعَلَّمْتُمْ» (همان، ۶۱۹) به قرائت بر پایه آموزش رایج و مشهور سفارش می‌فرماید. از این رو، قاریانی که در پی تاسی به شیوه تلاوت ائمه علیهم السلام هستند و به قرائت‌های متداول و پذیرفته‌شده ملتزم باشند و از قرائت‌های غیر مشهور و شاذ که در برخی موارد منجر به معنای نادرست و غیرمقصود از آیات می‌شوند پرهیز نمایند. در تلاوت معنامحور، انتخاب قرائت صحیح و رایج نه‌تنها در فهم دقیق‌تر آیات الهی، بلکه در انتقال درست پیام قرآن به مخاطب نقش محوری دارد.

۳. بُعد تأثیرگذاری تلاوت

قرآن کریم افزون بر تأکید بر عقلانیت، با احساس و جان انسان نیز ارتباط برقرار می‌کند؛ از این رو تلاوت قرآن صرفاً عبادتی فردی نیست، بلکه فرایندی ارتباطی است که قاری در آن به‌عنوان واسطه انتقال پیام وحی به مخاطبان عمل می‌کند. بُعد تأثیری و ارتباطی تلاوت معنامحور به مهارت‌هایی اشاره دارد که امکان انتقال مؤثر، متناسب پیام الهی را فراهم می‌سازد. عناصری همچون تکرار آیات، انتخاب آیات متناسب، تغییر در شدت صدا، تلاوت همراه با اشتیاق در تحقق این هدف نقش دارند. بررسی این مؤلفه‌ها با تکیه بر منابع قرآنی، روایی، ابعاد کاربردی تلاوت را به مثابه ابزاری ارتباطی و مؤثر در تربیت و هدایت انسان‌ها تبیین می‌کند. یکی از برجسته‌ترین تجلیات بُعد تأثیری و ارتباطی تلاوت قرآن، در سیره اهل‌بیت علیهم السلام نمایان است. بنابر گزارش‌های متعدد روایی، تلاوت ائمه اطهار علیهم السلام با چنان قدرت نفوذ معنوی و تأثیر روحی همراه بود که مخاطبان، به تناسب ظرفیت درونی‌شان، به شدت تحت تأثیر قرار می‌گرفتند. آنان نه‌تنها قرآن را به زیبایی می‌خواندند، بلکه حالات روحی مخاطب را در کیفیت ارائه تلاوت مدنظر قرار می‌دادند؛ چنان‌که اگر تمام توان صوتی و معنوی

خود را در تلاوت به کار می‌گرفتند، مردم تاب تحمل آن را نداشتند. امام کاظم علیه السلام در توصیف تلاوت امام سجاده علیه السلام می‌فرماید: «ایشان قرآن می‌خواندند و چه بسا عابری از شدت زیبایی صدایش بی‌هوش می‌شد، و اگر تمام آنچه در توان داشتند را ظاهر می‌ساختند، مردم تاب نمی‌آوردند» (طبرسی، ۱۴۰۳: ۳۹۵/۲). این سطح از تأثیرگذاری، حاکی از آن است که تلاوت، افزون بر مهارت فنی، ظرفیتی برای هدایت، برانگیختن احساسات دینی و ایجاد ارتباط عمیق میان شنونده و پیام وحی دارد. در نقل دیگری از امام رضا علیه السلام آمده است که ایشان هنگام تلاوت قرآن چنان محزون می‌شدند که اشک بر چهره‌اش جاری می‌گشت و شنوندگان نیز به گریه می‌افتادند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۳۱۸/۴). همچنین درباره امام کاظم علیه السلام روایت شده که او خوش‌صداترین مردم در تلاوت قرآن بود و با تغییر لحن و نغمه، شنوندگان را چنان متأثر می‌ساخت که گریه سر می‌دادند (ابن ابی الثلج، ۱۴۲۲: ۱۹۸/۱). این شواهد، بیانگر آن است که تلاوت قرآن از منظر معصومان، فرآیندی فعال و هدفمند در انتقال پیام الهی به قلب و جان مخاطب است، و می‌تواند با رعایت اصول ارتباطی مؤثر، بستر مناسب برای تأثیرگذاری عمیق دینی و تربیتی فراهم آورد.

الف. تکرار آیات

یکی از مهم‌ترین تکنیک‌های تلاوت معنامحور، تکنیک برجسته‌سازی آیه یا عبارت از طریق تکرار آن است. با تکرار یک آیه یا عبارت، معنا و مفهوم آن به‌طور شفاف‌تری منتقل می‌شود و تأثیر بیشتری هم بر قاری و هم بر مخاطب می‌گذارد. این عمل همچنین فرصت بیشتری برای تأمل در آن آیه یا عبارت فراهم می‌آورد. در برخی روایات آمده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله در هنگام تلاوت قرآن کریم، گاهی یک آیه را بارها و بارها تکرار می‌فرمودند. در برخی موارد، این تکرار به‌حدی بود که حضرت در طول شب تا سپیده‌دم تنها یک آیه را تلاوت می‌کردند (ابوشامه، ۱۴۲۴: ۱۴۷). تکرار آیات قرآن کریم نه تنها زمینه‌ساز تعمق و تأثیرپذیری بیشتر قاری از مضامین الهی است، بلکه با برجسته‌سازی محتوای آیات، موجب جلب توجه بیشتر شنوندگان شده و بدین‌وسیله به ارتقاء سطح تأثیرگذاری و انتقال مفاهیم دینی به مخاطبان یاری می‌رساند.

ب. انتخاب آیات متناسب با زمان و مکان

از جمله برجسته‌ترین ویژگی‌های ائمه اطهار علیهم‌السلام می‌توان به انتخاب هدفمند و متناسب آیات قرآن کریم در موقعیت‌های مختلف اشاره کرد؛ به طوری که تلاوت معنامحور آیات، متناسب با شرایط فردی یا وضعیت بیرونی، بخش جدایی‌ناپذیر از سیره آنان به‌شمار می‌رود. مصداق بارز این رویکرد، در سیره امام حسین علیه‌السلام طی حرکت از مدینه به کربلا مشهود است؛ ایشان آیات متعددی را تلاوت کردند که هرکدام با اقتضای وضعیت و مراحل مختلف نهضت ایشان ارتباط معنایی آشکاری داشت. برای نمونه، امام حسین علیه‌السلام هنگام خروج از مدینه در شب یکشنبه بیست و هشتم ماه رجب، آیه «فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (قصص (۲۸)، ۲۱) را قرائت نموده و با این تلاوت، وضعیت خود را به خروج حضرت موسی علیه‌السلام از مصر تشبیه کردند (مفید، ۱۴۱۳: ۳۴/۲). همچنین در سوم شعبان و هنگام ورود به مکه، آیه «وَلَمَّا تَوَجَّهَ تَلْقَاءَ مَدْيَانَ قَالَ غَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ» (قصص (۲۸)، ۲۲) را تلاوت فرمودند که بیانگر توسل و درخواست هدایت الهی در جریان مسیر حرکت بود (همان، ۳۵). افزون بر این، در مواجهه با عبیدالله بن حر جعفی و پس از رد دعوت آن حضرت برای یاری، امام حسین علیه‌السلام آیه «وَمَا كُنْتُ مَتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا» (کهف (۱۸)، ۵۱) را قرائت کردند و عدم تمایل خود به همراهی با افراد گمراه را اعلام فرمودند (ابن‌بابویه، ۱۳۷۶: ۱۵۴). شواهد موجود بیانگر آن است که امام حسین علیه‌السلام با رویکردی هدفمند، هوشمندانه و آگاهانه از آیات قرآن کریم در جهت تبیین مواضع، اهداف و شرایط نهضت عاشورا بهره‌جسته‌اند. این شیوه انتخاب آیات متناسب با مقتضیات زمان و موقعیت، بیانگر جایگاهی ویژه برای تلاوت معنامحور است و می‌تواند الگویی مؤثر برای محافل علمی، فرهنگی و دینی تلقی گردد. بر همین اساس، قاریان قرآن نیز می‌توانند با در نظر گرفتن زمینه‌ها و شرایط مختلف، آیاتی را انتخاب کنند که ارتباط بیشتری با موضوع و فضای موجود داشته باشد تا از این طریق، مخاطبان ارتباط عمیق‌تری با مضامین قرائت‌شده برقرار کرده و درک روشن‌تری از مفاهیم قرآنی حاصل نمایند.

ج. تلاوت با شور و اشتیاق

یکی از ویژگی‌های برجسته ائمه اطهار علیهم‌السلام، تلاوت قرآن از روی عشق و محبت بود. ایشان در تمامی لحظات زندگی، حتی در سخت‌ترین شرایط، این ارتباط معنوی را حفظ کرده و آن را به‌عنوان

اساس زندگی خود قرار می‌دادند. نمونه‌ای روشن از این ویژگی را می‌توان در رفتار امام حسین علیه السلام در ماجرای عاشورا مشاهده کرد. ایشان در اوج بحران و فشار دشمن، عشق و ارتباط خود با قرآن و نماز را آشکار ساختند. در عصر عاشورا، زمانی که عمر بن سعد به فرمان عبیدالله بن زیاد آماده حمله نهایی شد، امام حسین علیه السلام به برادر خود، حضرت ابوالفضل العباس علیه السلام، فرمودند: «اگر می‌توانی، از آن‌ها بخواه که جنگ را تا فردا به تأخیر بیندازند و امشب را مهلت دهند تا ما با خدای خود راز و نیاز کنیم و به درگاهش نماز بگزاریم. خدای متعال می‌داند که من به‌خاطر او نماز و تلاوت کتاب او را دوست دارم» (ابو مخنف کوفی، ۱۴۱۷: ۱۹۵). این رفتار امام حسین علیه السلام گویای تأکید ائمه علیهم السلام به تلاوت و عبادت عاشقانه است.

د. بهره‌گیری از اوج و فرود مناسب متناسب با معانی جهت تأثیرگذاری در مخاطب

در تلاوت معنا محور قرآن کریم، استفاده هوشمندانه از اوج و فرود صدا نقش بسزایی در اثرگذاری بر مخاطب ایفا می‌کند. بررسی روایات متعدد پیرامون شیوه قرائت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، نشان‌دهنده توجه ویژه ایشان به این مسئله است؛ به‌گونه‌ای که در برخی موارد، حضرت با بالا بردن صدای خویش، تأکید خاصی بر بخشی از آیات می‌نمودند و گاه به اقتضای معنا، با صدایی آرام و ملایم به تلاوت می‌پرداختند. این تنوع در شدت و بلندی صوت نه تنها به انتقال بهتر مفاهیم و پیام‌های قرآنی یاری می‌رساند، بلکه در جذب بیشتر مخاطب و ارتقای کیفیت تجربه شنیداری آنان نیز تأثیرگذار بوده است؛ تا جایی که در برخی روایات آمده است دامنه صدای تلاوت پیامبر صلی الله علیه و آله چنان گسترده بود که افراد خارج از خانه یا عابران در کوچه نیز صدای ایشان را می‌شنیدند. به‌عنوان نمونه، ام‌هانی بنت ابوطالب نقل می‌کند که در حجره خود نشسته بود و صدای تلاوت قرآن پیامبر صلی الله علیه و آله را می‌شنید (طحاوی، ۱۳۸۳: ۳۴۴/۱). همچنین، سیره ابن‌هشام گزارش می‌دهد که سه تن از سران قریش (ابوسفیان، ابوجهل و اخنس بن شریق) شبانه و به‌صورت پنهانی برای شنیدن صدای تلاوت پیامبر صلی الله علیه و آله به نزدیکی خانه ایشان می‌آمدند و تا صبح به آن گوش می‌دادند؛ این رویداد در سه شب متوالی تکرار شد تا آنکه میان خود پیمان بستند که از ترس تأثیرگذاری بر دیگران، دیگر چنین کاری نکنند (ابن‌هشام، بی‌تا، ۳۱۵/۱). در عین حال، برخی روایات تلاوت پیامبر صلی الله علیه و آله را در حد میانه میان فریاد و نجوا توصیف کرده‌اند و از رعایت اعتدال در بلندی صدا سخن گفته‌اند (سخاوی، ۱۴۱۹:

۱/۳۳۴). افزون بر این، روایاتی درباره ویژگی صوتی پیامبر ﷺ نیز موجود است که ایشان را دارای صدایی رسا و واضح توصیف می‌کنند، چنان‌که گفته شده: «کان جهیر الصوت»؛ یعنی پیامبر صدایی بلند و رسا داشتند و آن را به بهترین وجه در تلاوت قرآن به کار می‌بردند (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۲۰). این روش در سیره اهل بیت ﷺ نیز دیده می‌شود؛ امام صادق ﷺ در پاسخ به فردی که بلند خواندن در دعا و تلاوت را لازمه اثرگذاری می‌دانست، فرمود که این کار اشکالی ندارد. ایشان همچنین از سنت امام سجاده ﷺ یاد کرد که بر برخی مواقع قرآن را با صدای زیبا و بلند می‌خواند و اهل خانه می‌شنیدند، و از امام باقر ﷺ نقل شده که شب‌ها هنگام عبادت، با صدایی خوش و رسا قرآن تلاوت می‌کرد و رهگذران و سقاها با شنیدن آن توقف کرده و گوش می‌سپردند (ابن ادریس، ۱۴۱۰: ۳/۶۰۴). بررسی شواهد موجود نشان می‌دهد بهره‌گیری هدفمند از بلندی صدا، به‌ویژه در راستای تأثیرگذاری بر مخاطب، در سیره پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت ﷺ از جایگاه قابل توجهی برخوردار بوده است. تلاوت قرآن با صدای بلند، چنانچه همراه با ادراک معنایی و رعایت فراز و فرودهای صوتی متناسب با مفاهیم آیات صورت پذیرد، می‌تواند نقش بسزایی در ارتقای کیفیت انتقال مفاهیم ایفا نماید. به کارگیری اوج و فرود مناسب در تلاوت، موجب برجسته‌سازی بخش‌های کلیدی آیات، افزایش تمرکز مخاطبان و تعمیق تأثیر عاطفی محتوا می‌شود. افزون بر این، در محیط‌های جمعی، تلاوت با صدای رسا و مدیریت‌شده می‌تواند مشارکت و حضور معنوی مخاطبان را تقویت نموده و زمینه ارتباط بهتر آنان با پیام الهی را فراهم سازد. با این وجود، ضروری است تنظیم بلندی و فراز و فرود صدا متناسب با بافت معنایی آیات و شرایط محیطی انجام گیرد تا اثربخشی تلاوت حفظ شود و از پیامدهای احتمالی نامطلوب جلوگیری گردد.

نتیجه‌گیری

برآیند پژوهش نشان می‌دهد که پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت گرامی ایشان ﷺ، قرآن را در عالی‌ترین سطح ممکن و با رویکردی معنامحور تلاوت می‌کرده‌اند. به همین دلیل، تلاوت آنان از تأثیرگذاری بالایی برخوردار بود و بسیاری از شنوندگان را مجذوب خود می‌ساخت؛ چنان‌که شنیدن صدای تلاوت ایشان حتی بر سقاها که بار سنگین آب را حمل می‌کردند، نیز اثرگذار بود و آنان را به گوش‌سپاری وامی‌داشت. آن بزرگواران، اصحاب خود را نیز به تلاوت معنامحور ترغیب می‌نمودند و

برای تحقق این هدف، از دو شیوه «سیره قولی» و «سیره عملی» بهره می‌گرفتند. همچنین، شیوه صحیح و مطلوب تلاوت را به آنان آموزش می‌دادند. توصیه‌های معصومان علیهم‌السلام درباره تلاوت قرآن کریم، دربرگیرنده نکاتی است که بخشی از آن در بُعد معنوی و عبادی تلاوت جای می‌گیرد؛ از جمله اخلاص در نیت، آغاز تلاوت با استعاذه، تلاوت با طهارت، تدبر در آیات، و قرائت با خشوع و خوف الهی. بخشی دیگر از سیره آنان نیز به بُعد «هندسه تلاوت» مربوط می‌شود که شامل جنبه‌های فنی، محتوایی و ساختاری تلاوت است. در بُعد فنی، مواردی مانند استفاده از صوت و لحن زیبا، ترجیع در قرائت، قرائت محزون، ترتیل خوانی، وقف همراه با تدبر در انتهای آیات، و رعایت فصاحت و قواعد تجویدی و قرائت هماهنگ با الحان عربی مطرح می‌شود. در بُعد محتوایی و ساختاری نیز تأکید بر قرائت مطابق با قرائت مشهور به شده است. در پایان، برخی روایات مرتبط با بُعد تأثیرگذاری تلاوت گردآوری شده‌اند که به موضوعاتی مانند تکرار آیات، انتخاب آیات متناسب با شرایط زمانی و مکانی، قرائت همراه با شور و اشتیاق، و بهره‌گیری از اوج و فرود مناسب جهت تأثیرگذاری در مخاطب متناسب با معانی بیشتر می‌پردازند.

فهرست منابع

- قرآن کریم
ابن ابی الثلج، محمد بن احمد، مجموعة نفیسة فی تاریخ الأئمة عليهم السلام، بیروت: دار القاری، چاپ اول، ١٤٢٢ق.
- ابن ادريس، محمد بن احمد، السرائر الحاوی لتحرير الفتاوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ١٤١٠ق.
- ابن بابويه، محمد بن علی، الأمالی (للصدوق)، تهران: کتابچی، چاپ ششم، ١٣٧٦.
- ابن بابويه، محمد بن علی، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، قم: دار الشریف الرضی للنشر، چاپ دوم، ١٤٠٦ق.
- ابن بابويه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا عليه السلام، تهران: نشر جهان، چاپ اول، ١٣٧٨ق.
- ابن بابويه، محمد بن علی، معانی الأخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول، ١٤٠٣ق.
- ابن سیده، علی بن اسماعیل، المحکم و المحيط الأعظم، بیروت: دار الکتب العلمیة، چاپ اول، ١٤٢١ق.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب عليهم السلام (لابن شهر آشوب)، قم: علامه، چاپ اول، ١٣٧٩ق.
- ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الإعلام الإسلامی مرکز النشر، چاپ اول، ١٤٠٤ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، چاپ اول، بی تا.
- ابن هشام، عبدالملک بن هشام، السیرة النبویة (لابن هشام)، بیروت: دار المعرفة، چاپ اول، بی تا.
- ابو مخنف کوفی، لوط بن یحیی، وقعة الطف، قم: جامعه مدرسین، چاپ سوم، ١٤١٧ق.
- ابوشامة، عبدالرحمن بن اسماعیل، المرشد الوجیز إلى علوم تتعلق بالکتاب العزیز، بیروت: دار الکتب العلمیة، چاپ اول، ١٤٢٤ق.
- ابو غزالة، ناصر بن عبد الله بن احمد، الفتح الربانی فی حکم قراءة القرآن بالأحان الأغانی، ابوظبی: بینونه، چاپ اول، ١٤٣٦ق.

ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۲۱ق.
بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری، بیروت: دار طوق النجاة، چاپ اول، ۱۴۲۲ق.
برقی، احمد بن محمد، محاسن، قم: دار الکتب الإسلامية، چاپ دوم، ۱۳۷۱ق.
بستانی، فؤاد افرام، فرهنگ ابجدی، تهران: اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
ترمذی، محمد بن عیسی، سنن ترمذی، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.
تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات، چاپ اول، ۱۳۶۶.

جرمی، ابراهیم، معجم علوم القرآن، دمشق: دارالقلم، چاپ اول، ۱۴۲۲ق.
جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح (للجوهری)، بیروت: دار العلم للملین، چاپ سوم، ۱۴۰۴ق.
حسن بن علی، امام یازدهم علیه السلام، تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام، قم: مدرسه الإمام المهدی (عج)، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
حر عاملی، محمد بن حسن، هداية الأمة إلى أحكام الأئمة علیهم السلام، مشهد: مجمع البحوث الإسلامية، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.

دیلمی، حسن بن محمد، أعلام الدين في صفات المؤمنين، قم: مؤسسة آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.

سخاوی، علی بن محمد، جمال القراء و کمال الاقراء، بیروت: مؤسسة الکتب الثقافية، چاپ اول، ۱۴۱۹ق.

شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار (للشعیری)، نجف: مطبعة حیدریة، چاپ اول، بی تا.
صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد، المحيط فی اللغة، بیروت: عالم الکتب، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
طباطبایی، محمد حسین، سنن النبی، اصفهان: انتشارات نور ثامن، چاپ اول، ۱۳۸۷.
طبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج (للطبرسی)، مشهد: نشر مرتضی، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.

طحاوی، أحمد بن محمد، شرح معانی الآثار، کردستان: انتشارات کردستان، چاپ اول، ۱۳۸۳.
حویزی، عبد علی بن جمعة، تفسیر نور الثقلین، قم: اسماعیلیان، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، تهران: مکتبه العلمیة الإسلامية، چاپ اول، ۱۳۸۰ق.
فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، المحجة البيضاء، قم: بی نا، چاپ چهارم، ۱۴۱۷ق.

- فیض کاشانی، تفسیر الصافی، تهران: مکتبه الصدر، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
- قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الإسلامية، چاپ ششم، ۱۳۷۱.
- قسطلانی، احمد بن محمد، لطائف الإشارات لفنون القراءات، جیزه: مکتبه اولاد الشیخ للتراث، چاپ اول، ۲۰۱۴م.
- قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة‌الله، فقه القرآن، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، چاپ دوم، ۱۴۰۵ق.
- قمی، عباس، سفینه البحار، قم: اسوه، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم: دار الکتب، چاپ سوم، ۱۳۶۳.
- کراچکی، محمد بن علی، کنز الفوائد، قم: دارالذخائر، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی (ط - الإسلامية)، تهران: دار الکتب الإسلامية، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
- متقی، علی بن حسام‌الدین، کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۹ق.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار (ط - بیروت)، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.
- مرتضی زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: دار الفکر، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
- مفید، محمد بن محمد بن نعمان، الإرشاد للمفید، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
- مهنا، عبدالله علی، لسان اللسان، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
- نسائی، احمد بن شعیب، سنن نسائی، تهران: مکتبه الحدیثه، چاپ اول، ۱۳۷۱.
- نفسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، تهران: خیام، چاپ اول، ۱۳۴۲ق.
- ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی، مجموعه وزام، قم: مکتبه فقیه، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.

References

- Qur'ān Karīm* [The Holy Quran].
- Ibn Abī al-Thalj, M. A. (1422 AH [2001]). *Majmū'ah nafīсах fi tārikh al-a'immah ('A)* [A precious collection on the history of the Imams (peace be upon them)]. Dār al-Qārī.
- Ibn Idrīs, M. A. (1410 AH [1989]). *Al-sarā'ir al-ḥāwī li-tahrīr al-fatāwā* [The secrets containing the editing of legal opinions] (2nd ed.). Daftar Intishārāt Islāmī.
- Ibn Bābawayh, M. 'A. (1376 SH [1997]). *Al-amālī (li-Ṣadūq)* [The dictations (of al-Ṣadūq)] (6th ed.). Kitābchī.
- Ibn Bābawayh, M. 'A. (1406 AH [1986]). *Thawāb al-a'māl wa 'iqāb al-a'māl* [The reward of deeds and the punishment of deeds] (2nd ed.). Dār al-Sharīf al-Raḍī lil-Nashr.
- Ibn Bābawayh, M. 'A. (1378 AH [1999]). *'Uyūn akhbār al-Riḍā ('A)* [The springs of the traditions of al-Riḍā (peace be upon him)] (1st ed.). Nashr Jahān.
- Ibn Bābawayh, M. 'A. (1403 AH [1983]). *Ma'ānī al-akhbār* [The meanings of the traditions] (1st ed.). Daftar Intishārāt Islāmī.
- Ibn Sīdah, 'A. I. (1421 AH [2000]). *Al-muḥkam wa al-muḥīṭ al-a'ẓam* [The precise and the greatest ocean] (1st ed.). Dār al-Kutub al-'Ilmīyah.
- Ibn Shahrāshūb Māzandarānī, M. 'A. (1379 AH [1959]). *Manāqib Āl Abī Ṭālib ('A) (li-Ibn Shahrāshūb)* [The virtues of the family of Abū Ṭālib (peace be upon them) (by Ibn Shahrāshūb)] (1st ed.). 'Allāmah.
- Ibn Fāris, A. F. (1404 AH [1984]). *Mu'jam maqāyīs al-lughah* [Dictionary of language measures] (1st ed.). Maktab al-'Ilām al-Islāmī, Markaz al-Nashr.
- Ibn Manzūr, M. M. (n.d.). *Lisān al-'Arab* [The tongue of the Arabs] (1st ed.). Dār al-Fikr lil-Ṭibā'ah wa al-Nashr wa al-Tawzī'.
- Ibn Hishām, 'A. al-M. H. (n.d.). *Al-sīrah al-nabawīyah (li-Ibn Hishām)* [The prophetic biography (by Ibn Hishām)] (1st ed.). Dār al-Ma'rifah.
- Abū Mikhnaf al-Kūfī, L. Y. (1417 AH [1996]). *Waq'at al-Ṭaff* [The event of Ṭaff] (3rd ed.). Jāmi'at al-Mudarrisīn.

- Abū Shāmah, ‘A. I. (1424 AH [2003]). *Al-murshid al-wajīz ilā ‘ulūm tata ‘allaq bi-al-kitāb al-‘azīz* [The concise guide to sciences related to the Mighty Book] (1st ed.). Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah.
- Abū Ghazālah, N. ‘A. A. (1436 AH [2015]). *Al-faḥ al-rabbānī fī ḥukm qirā‘at al-Qur‘ān bi-alḥān al-aghānī* [The divine opening on the ruling of reading the Qur‘an with melodies of songs] (1st ed.). Baynūnah.
- Azharī, M. A. (1421 AH [2000]). *Tahdhīb al-lughah* [The refinement of language] (1st ed.). Dār Iḥyā‘ al-Turāth al-‘Arabī.
- Bukhārī, M. I. (1422 AH [2001]). *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī* [The authentic collection of al-Bukhārī] (1st ed.). Dār Ṭawq al-Najāh.
- Barqī, A. M. (1371 AH [1952]). *Al-maḥāsīn* [The virtues] (2nd ed.). Dār al-Kutub al-Islāmīyah.
- Bustānī, F. A. (1375 SH [1996]). *Farhang-i Abjadī* [Alphabetical dictionary] (2nd ed.). Islāmī.
- Tirmidhī, M. ‘Ī. (1403 AH [1983]). *Sunan al-Tirmidhī* [The traditions of al-Tirmidhī] (1st ed.). Dār al-Fikr.
- Tamīmī al-Āmidī, ‘A. W. M. (1366 SH [1987]). *Taṣnīf Ghurar al-ḥikam wa durar al-kalim* [Classification of the exquisite aphorisms and the pearls of wisdom] (1st ed.). Daftar Tablīghāt.
- Jarmī, I. (1422 AH [2001]). *Mu‘jam ‘ulūm al-Qur‘ān* [Dictionary of Quranic sciences] (1st ed.). Dār al-Qalam.
- Jawharī, I. Ḥ. (1404 AH [1984]). *Al-ṣiḥāḥ (lil-Jawharī)* [The correct (by al-Jawharī)] (3rd ed.). Dār al-‘Ilm lil-Malāyīn.
- Ḥasan ibn ‘Alī, al-Imām al-Ḥasan al-‘Askarī (‘A). (1409 AH [1988]). *Tafsīr al-mansūb ilā al-Imām al-Ḥasan al-‘Askarī (‘A)* [The exegesis attributed to Imam Ḥasan al-‘Askarī (peace be upon him)] (1st ed.). Madrasat al-Imām al-Mahdī (‘A).
- Ḥurr al-‘Āmilī, M. Ḥ. (1414 AH [1994]). *Hidāyat al-ummah ilā aḥkām al-a‘immah (‘A)* [The guidance of the nation to the rulings of the Imams (peace be upon them)] (1st ed.). Majma‘ al-Buḥūth al-Islāmīyah.
- Daylamī, Ḥ. M. (1408 AH [1987]). *A‘lām al-dīn fī ṣifāt al-mu‘minīn* [The signs of religion in the qualities of believers] (1st ed.). Mu‘assasat Āl al-Bayt (‘A).

- Sakhāwī, ‘A. M. (1419 AH [1998]). *Jamāl al-qurrā’ wa kamāl al-igrā’* [The beauty of the reciters and the perfection of recitation] (1st ed.). Mu’assasat al-Kutub al-Thaqāfiyah.
- Sha’īrī, M. M. (n.d.). *Jāmi’ al-akhbār (lil-Sha’īrī)* [The comprehensive collection of traditions (by al-Sha’īrī)] (1st ed.). Maṭba‘at al-Ḥaydarīyah.
- Şāhib ibn ‘Abbād, I. ‘A. (1414 AH [1994]). *Al-muḥīt fī al-lughah* [The ocean in language] (1st ed.). ‘Ālam al-Kutub.
- Ṭabātabā’ī, M. Ḥ. (1387 SH [2008]). *Sunan al-nabī (Ṣ)* [The traditions of the Prophet (peace be upon him)] (1st ed.). Intishārāt Nūr Thāmin.
- Ṭabarsī, A. ‘A. (1403 AH [1983]). *Al-iḥtijāj ‘alā ahl al-lijāj (lil-Ṭabarsī)* [The argumentation against the obstinate people (by al-Ṭabarsī)] (1st ed.). Nashr Murtaḍā.
- Ṭahāwī, A. M. (1383 SH [2004]). *Sharḥ ma‘ānī al-āthār* [The explanation of the meanings of traditions] (1st ed.). Intishārāt Kurdistān.
- Ḥuwayzī, ‘A. J. (1415 AH [1994]). *Tafsīr Nūr al-thaqalayn* [Exegesis of the light of the two weighty things] (4th ed.). Ismā‘īliyyān.
- ‘Ayyāshī, M. M. (1380 AH [1960]). *Tafsīr al-‘Ayyāshī* [Exegesis of al-‘Ayyāshī] (1st ed.). al-Maktabah al-‘Ilmīyah al-Islāmīyah.
- Fayḍ Kāshānī, M. M. (1417 AH [1996]). *Al-mahajjah al-bayḍā’* [The white path] (4th ed.). n.p.
- Fayḍ Kāshānī, M. M. (1415 AH [1994]). *Tafsīr al-Şāfi* [The sufficing exegesis] (4th ed.). Maktabat al-Şadr.
- Qurashī, ‘A. A. (1371 SH [1992]). *Qāmūs Qur’ān* [Dictionary of the Quran] (6th ed.). Dār al-Kutub al-Islāmīyah.
- Qaṣṭalānī, A. M. (2014). *Laṭā’if al-ishārāt li-funūn al-qirā’āt* [The subtleties of indications for the arts of Quranic readings] (1st ed.). Maktabat Awlād al-Shaykh lil-Turāth.
- Quṭb al-Dīn al-Rāwandī, S. H. (1405 AH [1985]). *Fiqh al-Qur’ān* [The jurisprudence of the Quran] (2nd ed.). Maktabat Āyat Allāh al-Mar‘ashī al-Najafī.
- Qummī, ‘A. (1414 AH [1994]). *Safīnat al-bihār* [The ship of the seas] (1st ed.). Uswah.

- Qummī, ‘A. I. (1363 SH [1984]). *Tafsīr al-Qummī* [Exegesis of al-Qummī] (3rd ed.). Dār al-Kitāb.
- Karājakī, M. ‘A. (1410 AH [1990]). *Kanz al-fawā’id* [The treasure of benefiits] (1st ed.). Dār al-Dhakhā’ir.
- Kulaynī, M. Y. (1407 AH [1987]). *Al-Kāfi* [The sufficient] (4th ed.). Dār al-Kutub al-Islāmīyah.
- Muttaqī, ‘A. Ḥ. al-Dīn. (1419 AH [1998]). *Kanz al-‘ummāl fī sunan al-aqwāl wa al-af‘āl* [The treasure of workers in the traditions of words and actions] (1st ed.). Dār al-Kutub al-‘ilmīyah.
- Majlisī, M. B. (1403 AH [1983]). *Biḥār al-anwār* [Seas of lights] (2nd ed.). Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī.
- Murtaḍā al-Zabīdī, M. M. (1414 AH [1994]). *Tāj al-‘arūs min jawāhir al-qāmūs* [The bride’s crown from the jewels of the dictionary] (1st ed.). Dār al-Fikr.
- Mufīd, M. M. N. (1413 AH [1992]). *Al-irshād* [The guidance] (1st ed.). Mu’assasat Āl al-Bayt (‘A).
- Muhanā, ‘A. ‘A. (1413 AH [1993]). *Lisān al-lisān* [The tongue of the tongue] (1st ed.). Dār al-Kutub al-‘ilmīyah.
- Nasā’ī, A. Sh. (1371 SH [1992]). *Sunan al-Nasā’ī* [The traditions of al-Nasā’ī] (1st ed.). Maktabat al-Ḥadīthah.
- Nafīsī, ‘A. A. (1342 AH [1923]). *Farhang-i Nafīsī* [Nafīsī dictionary] (1st ed.). Khayyām.
- Warrām ibn Abī Firās, M. ‘Ī. (1410 AH [1990]). *Majmū‘at Warrām* [Warrām’s collection] (1st ed.). Maktabat al-Faqīh.